

Adam Sadowski

Uniwersytet w Białymstoku

**KIERUNKI ZMIAN STRUKTUR AGRARNYCH W PAŃSTWACH
POSTSOCJALISTYCZNYCH W PIERWSZYCH LATACH
INTEGRACJI**

*DIRECTION OF AGRARIAN CHANGES IN POSTSOCIALIST COUNTRIES
IN THE FIRST PERIOD OF INTEGRATION*

Słowa kluczowe: struktura agrarna, użytkowanie gruntów, dzierżawa, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Słowacja, Polska, Węgry

Key words: agrarian structure, land use, tenancy, Czechy, Estonia, Lithuania, Latvia, Slovakia, Hungary, Poland

Synopsis. Prywatne prawa własności ziemi w państwach postsocjalistycznych zostały odtworzone w latach 90. XX w., niemniej proces kształtowania struktur agrarnych ma nadal intensywny charakter. Generalnym skutkiem działań prywatyzacyjnych było stworzenie dualnych struktur agrarnych w postaci bardzo dużych i bardzo małych gospodarstw rolnych. Małe gospodarstwa mają głównie charakter samozaopatrzeniowy i zazwyczaj mamy w nich do czynienia z pełną formą własności. Duże gospodarstwa mają znaczny potencjał konkurencyjny, a ich cechą charakterystyczną jest znaczny udział dzierżawy gruntów w strukturze władania. Dzierżawa stała się w krajach postsocjalistycznych podstawowym mechanizmem zagospodarowania ziemi.

Wstęp

Większość rozważań opisujących funkcjonowanie praw własności w rolnictwie oraz powiązane z nimi struktury agrarne pomija fakt rozdzielenia własności od użytkowania. Tymczasem brak jest tożsamości pomiędzy własnością a użytkowaniem gruntów, a powierzenie nieruchomości rolnych we władanie innych podmiotów gospodarczych pojawiło się znacznie wcześniej niż powierzenie innych form kapitału [Łukaszewicz 2001]. Od początku tworzenia praw własności prywatnej występowały różnorodne relacje pomiędzy prawnymi właścicielami i użytkownikami gruntów. Ponadto, zauważyć należy, że rozwój i wdrażanie praw własności miało zazwyczaj charakter skokowych zmian jakościowych [North 1978], które wynikały z czynników gospodarczych, technologicznych, prawnych i najczęściej politycznych.

Większość z poruszonych powyżej kwestii nie była brana pod uwagę przez reformatorów, którzy podjęli się działań reprivatyzacyjnych w państwach postsocjalistycznych. Jedynym akceptowanym przez nich rozwiązaniem była pełna prywatyzacja gruntów. Niemniej rzeczywistość pokazała, iż zamierzenia kreatorów nowej rzeczywistości nie mogły być zrealizowane, z uwagi na małą plastyczność i podatność na działania ich adresatów czyli potencjalnych rolników.

Podkreślić również należy, że instytucje reprivatyzacyjne nie wzięły pod uwagę faktu, iż rolnicy w ciągu dziesięcioleci utracili umiejętność gospodarowania na własny rachunek i stali się niechętni do podejmowania ryzyka produkcyjnego. Nie bez znaczenia był również fakt likwidacji i dewastacji ośrodków gospodarczych. Brak podstawowych maszyn i urządzeń uniemożliwił podjęcie działalności gospodarczej, zaś ewentualne odtworzenie ośrodka wiązało się z olbrzymimi kosztami. Równie istotne znaczenie miał również fakt migracji znacznej części ludności wiejskiej do obszarów miejskich oraz kilkupokoleniowe przemiany demograficzne. W wyniku tego, grupa potencjalnych spadkobierców znacznie rozrosła się i znalazły się w niej osoby zamieszkałe z dala od możliwych do odziedziczenia gruntów.

Celem artykułu było ukazanie efektów przekształceń własnościowych w krajach postsocjalistycznych oraz pokazanie dynamiki kolejnych zmian w pierwszych latach integracji.

Metodyka badań

Analizie poddano skutki przekształceń własnościowych w postsocjalistycznych krajach Europy Środkowo Wschodniej oraz proces zmian strukturalnych, w tym podobieństwa i różnice, jakie miały miejsce na etapie przekształceń własnościowych. Określono czynniki, które wpłynęły na obecny kształt

struktury agrarnej oraz kierunki w jakich będą podążały zmiany w najbliższych latach. Opracowanie zostało wykonane na podstawie literatury naukowej opisującej proces przekształceń oraz danych statystycznych (głównie Eurostatu), które pozwoliły na uchwycenie kierunków zmian struktur agrarnych opisywanych krajów w warunkach funkcjonowania w UE.

Skutki przekształceń własnościowych w państwach Europy Środkowo-Wschodniej

Przeobrażenia w większości krajów postsocjalistycznych, na początku lat 90. XX w., w swym pierwszym okresie miały charakter terapii szokowej, główne działania miały charakter rewolucyjny. W kolejnych latach w warunkach liberalizmu gospodarczego, proces likwidacji sektora państwowego i tworzenia prywatnych gospodarstw rolnych przebiegał bez większych ograniczeń w postaci ewolucyjnej. Zauważyć jednocześnie należy, iż metody prywatyzacji w poszczególnych krajach były odmienne i wywarły wpływ na tempo i efekty przekształceń, jak też dzisiejsze procesy restrukturyzacyjne.

W krajach nadbałtyckich proces reprivatyzacyjny rozpoczął się od powiększenia działek przyzagrodowych, co wpłynęło na dalszy przebieg procesów prywatyzacyjnych i efekty agrarne (tab. 1). Powstała znaczna liczba stosunkowo niedużych gospodarstw, które mają charakter samozaopatrzeniowy. Przeciwwagę stanowią znaczne obszary gospodarstwa o charakterze rynkowym, które systematycznie powiększając stan władania będą stanowiły trzon rolnictwa tych krajów [Sadowski 2006].

Tabela 1. Liczba gospodarstw i średnia powierzchnia w latach 2005-2007
Table 1. Number of farms and agricultural area per farm in the years 2005-2007

Kraje/Countries	Liczba gospodarstw [tys.]/Number of farms [thous.]						Użytki rolne na gospodarstwo [ha]/Agricultural area per farm [ha]			
	do 1 ESU/ <1 ESU		ponad 1 ESU/ >1 ESU		ogółem/ total		do 1 ESU/ <1 ESU		ponad 1 ESU/ >1 ESU	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Czechy/CZ	15,9	13,5	26,4	25,9	42,3	39,4	2,3	2,1	133,6	134,6
Estonia/EW	14,4	10,6	13,4	12,7	27,7	23,3	4,5	5,6	57,0	66,5
Węgry/H	559,4	485,5	155,4	140,8	714,8	626,3	0,4	0,4	26,0	28,8
Łotwa/LV	83,8	63,4	44,9	44,4	128,7	107,8	4,8	5,4	29,0	32,2
Litwa/LT	124,3	145,0	128,6	85,3	252,9	230,3	3,7	3,6	18,2	25,0
Polska/PL	1393,8	1262,8	1082,7	1128,1	2476,5	2391,0	1,2	1,3	12,1	12,3
Słowacja/SK	55,6	53,1	12,9	15,8	68,5	69,0	0,7	0,9	143,0	119,3
Razem/Total	2247,2	2033,9	1464,3	1453	3711,4	3487,1	-	-	-	-

Źródło: opracowanie własne na podstawie Benoist i in. 2006, Bergua i in. 2008, Martins 2008
Source: own study based on Benoist et al. 2006, Bergua et al. 2008, Martins 2008

Specyfika przekształceń własnościowych w Czechach i na Słowacji, polegająca głównie na odtworzeniu praw własności bez głębszych działań w zakresie faktycznego przydzielania ziemi, spowodowała powstanie dużych przedsiębiorstw rolnych prowadzonych w formie spółek prawa handlowego. Z uwagi na swój potencjał mogą one być konkurencyjne w stosunku do gospodarstw rolnych ze „starej piętnastki”. Obok nich powstała znaczna liczba (szczególnie na Słowacji) gospodarstw bardzo małych, o charakterze pomocniczym. Czynnikiem, który utrudniał w tych krajach odtworzenie indywidualnych gospodarstw rolnych była likwidacja ośrodków gospodarczych w okresie działań kolektywizacyjnych.

Przekształcenia własnościowe na Węgrzech doprowadziły do powstania znacznego dualizmu w strukturze. Z jednej strony powstała duża liczba wielkich obszarowo gospodarstw prowadzonych w formie spółdzielni i przedsiębiorstw. Jednostki te są dynamiczne i w ostatnich latach w znacznym stopniu powiększyły swój potencjał. Niemniej istotnym mankamentem jest powstanie bardzo dużej liczby niewielkich gospodarstw bardzo małych, które wprawdzie stopniowo ulegają likwidacji, niemniej stanowią istotny hamulec rozwojowy rolnictwa węgierskiego.

Przekształcenia strukturalne na Litwie

W 2007 roku na Litwie zarejestrowano funkcjonowanie ok. 230 tys. gospodarstw rolnych gospodarujących na obszarze ponad 1 ha i było to o ok. 9% mniej niż w 2005 roku. Użytkowały one 2649 tys. ha użytków rolnych, a średnia powierzchnia takiego gospodarstwa wynosiła ponad 11,5 ha. Na grupę tą składało się 85,3 tys. gospodarstw rolnych, charakteryzujących się potencjałem ekonomicznym powyżej 1 ESU (tab. 2) i ok. 145 tys. gospodarstw bardzo słabych ekonomicznie, nastawionych głównie na produkcję samozaopatrzeniową. Grupa gospodarstw silnych ekonomicznie (powyżej 1 ESU) w znacznym stopniu zmniejszyła swoją

Tabela 2. Gospodarstwa rolne (powyżej 1 ESU) na Litwie w latach 2005-2007
Table 2. Agricultural farms (> 1 ESU) in Lithuania in the period 2005-2007

Wyszczególnienie/Specification		Użytki rolne [ha]/Agricultural area [ha]				
		< 5	5 ≤ 20	20 ≤ 50	≥ 50	ogółem/ total
Powierzchnia ogółem [tys.]/ Total area of agricultural farms [thous.]	2005	117,2	900,0	471,6	1058,0	2546,7
	2007	77,7	536,3	410,7	1254,0	2278,6
Użytki rolne [tys.]/Agricultural area [thous.]	2005	93,5	791,2	430,0	1023,5	2338,2
	2007	65,6	472,9	379,9	1215,7	2134,1
Liczba gospodarstw [tys.]/ Numbers of farms [thous.]	2005	28,4	79,8	14,6	5,9	128,6
	2007	19,3	46,5	12,6	6,9	85,3
Użytki rolne na gospodarstwo [ha]/ Agricultural area per farm [ha]	2005	3,3	9,9	29,5	174,7	18,2
	2007	3,4	10,2	30,1	177,0	25,0
Własne użytki rolne [%]/ Agricultural area own farmed [%]	2005	70,4	62,6	49,6	21,0	42,3
	2007	77,3	70,9	55,8	27,5	43,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie Benoist i in. 2006, Bergua i in. 2008
 Source: own study based on Benoist et al. 2006, Bergua et al. 2008

ich liczba wzrosła do 145,0 tys. Nadmienić należy, iż średnia powierzchnia takiego gospodarstwa w 2007 roku wynosiła ok. 3,6 ha użytków rolnych i powierzchnia ta w analizowanych latach nie uległa zmianie.

Cechą charakterystyczną funkcjonowania własności na Litwie jest fakt, iż znaczna część nowych właścicieli zamieszkująca w miastach z dala od odzyskanych gruntów, nie jest zainteresowana trwałym ich wyzbyciem się, a jedynym akceptowanym rozwiązaniem jest przekazywanie gruntów w dzierżawę. Skutkiem tego, w 2007 r. ponad 56,3% użytków rolnych w gospodarstwach powyżej 1 ESU było dzierżawione, a udział ten rósł wraz ze wzrostem powierzchni gospodarstw, w osiągając poziom 72,5% w gospodarstwach powyżej 50 ha. Jednocześnie w gospodarstwach charakteryzujących się potencjałem poniżej 1 ESU grunty dzierżawione stanowiły ok. 18%.

Przekształcenia strukturalne w Estonii

Od początku XXI wieku w Estonii obserwujemy intensywny proces zmniejszania się liczby gospodarstw. Dane spisu z 2001 r. podają, iż funkcjonowało tam ok. 85,3 tys. gospodarstw rolnych, W 2005 roku było ich 27,7 tys., zaś w 2007 r. ich liczba spadła do 23,3 tys. (tab. 3). Proces zmniejszania się liczby gospodarstw wpływał na wzrost średniej powierzchni gospodarstw, która zwiększyła się z 29,9 do 38,9 ha.

Spośród ogółu gospodarstw, gospodarstwa o potencjale powyżej 1 ESU w 2007 roku stanowiły 12,7 tys. i

Tabela 3. Gospodarstwa rolne (powyżej 1 ESU) w Estonii w latach 2005-2007
Table 3. Agricultural farms (> 1 ESU) in Estonia in the years 2005-2007

Wyszczególnienie/Specification		Użytki rolne [ha]/Agricultural area [ha]				
		< 5	5 ≤ 20	20 ≤ 50	≥ 50	ogółem/ total
Powierzchnia ogółem [tys.]/ Total area of agricultural farms [thous.]	2005	24,9	132,1	129,1	674,3	960,5
	2007	160,4	130,4	781,6	1072,4	
Użytki rolne [tys.]/Agricultural area [thous.]	2005	6,2	66,6	84,7	606,3	763,8
	2007	67,9	82,9	697,0	847,8	
Liczba gospodarstw [tys.]/ Numbers of farms [thous.]	2005	2,5	5,9	2,8	2,3	13,4
	2007	7,5	2,7	2,5	12,7	
Użytki rolne na gospodarstwo [ha]/ Agricultural area per farm [ha]	2005	2,5	11,3	30,6	269,2	57,0
	2007	9,1	30,4	278,8	66,5	
Własne użytki rolne [%]/ Agricultural area own farmed [%]	2005	93,5	88,9	76,2	31,4	41,9
	2007	87,8	74,8	34,3	41,7	

Źródło: opracowanie własne na podstawie Benoist i in. 2006, Martins 2008
 Source: own study based on Benoist i in. 2006, Martins 2008

liczebność w ciągu stosunkowo krótkiego okresu, gdyż jeszcze w 2005 roku zarejestrowano działanie 128,6 tys. takich gospodarstw. Proces ten skutkował znacznym wzrostem średniej ich powierzchni i w latach 2005-2007 zwiększyła się ona z 18,2 do 25,0 ha, co oznacza intensywny proces koncentracji gruntów w gospodarstwach rozwojowych. W tym samym czasie zanotowano również znaczący wzrost liczby gospodarstw słabych ekonomicznie charakteryzujących się przychodem poniżej 1 ESU. Podczas gdy w 2005 roku było ich ok. 124,3 tys., to do 2007 roku

można uznać, iż były to podmioty o znacznej sile konkurencyjnej, gdyż średnia ich powierzchnia wynosiła 66,5 ha. Pozostałe gospodarstwa (10,6 tys.) miały charakter głównie samozaopatrzeniowy pomimo tego, iż średnia ich powierzchnia wynosiła ok. 5,6 ha.

W Estonii przeważająca część gruntów rolnych jest użytkowana przez dzierżawców. W 2007 roku ponad 58% użytków rolnych było dzierżawionych, a udział ten był szczególnie wysoki w gospodarstwach rolnych powyżej 100 ha (ok. 70%).

Przekształcenia strukturalne na Łotwie

Łotewskie struktury agrarne charakteryzuje podobna dwoistość, jak na Litwie i w Estonii (tab. 4). Z jednej strony funkcjonuje tu stosunkowo nieliczna grupa (ok. 44 tys.) gospodarstw relatywnie silnych ekonomicznie (powyżej 1 ESU), które systematycznie powiększają swoją powierzchnię, a w 2007 r. średnia wielkość tych gospodarstw wyniosła ponad 32 ha. Z drugiej strony mamy bardzo liczną grupę gospodarstw słabych ekonomicznie (poniżej 1 ESU) które nastawione są głównie na produkcję samozaopatrzeniową. W ich władaniu znajduje się ok. 20% użytków rolnych, a średnia powierzchnia takiego gospodarstwa wynosi ok. 5,4 ha. Zauważyć należy, że grupa tych gospodarstw w badanym okresie w bardzo znacznym stopniu zmniejszała się, gdyż w 2005 roku funkcjonowało ok. 84 tys. takich podmiotów, zaś w 2007 roku ich liczba spadła do 63,4 tys.

Proces przemysłanych i regularnych działań na drodze reprivatyzacji doprowadził do tego, że ziemie są w przeważającym stopniu uprawiane przez ich właścicieli. W 2007 roku w gospodarstwach powyżej 1 ESU tylko ok. 32% gruntów było uprawianych przez dzierżawców, a wskaźnik ten był wysoki (powyżej 46%) tylko w gospodarstwach powyżej 50 ha. Gospodarstwa najmniejsze uprawiały głównie ziemie własne i w podmiotach poniżej 1 ESU dzierżawa stanowiła zaledwie 3,8%.

Dbałość o trwałość gospodarstwa, wykazana staranność w racjonalnym kształtowaniu rozłogu gospodarstwa, likwidowanie rozdrobnionych gruntów, regulacja granic oraz tworzenie zwartych gospodarstw rolnych skłania do wniosku, iż rolnictwo łotewskie relatywnie w najmniej bolesny sposób zostało przeprowadzone przez etap reform reprivatyzacyjnych.

Tabela 4. Gospodarstwa rolne (powyżej 1 ESU) na Łotwie w latach 2005-2007
Table 4. Agricultural farms (> 1 ESU) in Latvia in the years 2005-2007

Wyszczególnienie/Specification		Użytki rolne [ha]/Agricultural area [ha]				
		< 5	5 ≤ 20	20 ≤ 50	≥ 50	ogółem/ total
Powierzchnia ogółem [tys.]/ Total area of agricultural farms [thous.]	2005	47,5	498,4	453,6	927,6	1927,3
	2007		513,0	439,4	1114,9	2067,4
Użytki rolne [tys.]/Agricultural area [thous.]	2005	20,2	278,0	278,7	724,7	1301,5
	2007		291,1	275,7	862,0	1428,8
Liczba gospodarstw [tys.]/Num- bers of farms [thous.]	2005	6,2	25,1	9,3	4,4	44,9
	2007		30,2	9,2	5,0	44,4
Użytki rolne na gospodarstwo [ha]/ Agricultural area per farm [ha]	2005	3,3	11,1	30,1	166,6	29,0
	2007		9,6	30,1	190,6	32,2
Własne użytki rolne [%]/Agricul- tural area own farmed [%]	2005	89,4	93,2	85,9	53,8	69,6
	2007		92,0	85,1	53,4	67,9

Zródło: patrz tab.3
Source: see tab.3

Przekształcenia strukturalne w Polsce

Obecna struktura agrarna w Polsce charakteryzuje się znacznym zróżnicowaniem. Przede wszystkim należy zaznaczyć, iż w strukturze dominują gospodarstwa małe i bardzo małe skoncentrowane głównie w południowych regionach kraju. Gospodarstwa poniżej 5 ha stanowią prawie 58,6% i użytkują ok. 17,7% gruntów ornych. W grupie tej (szczególnie w gospodarstwach poniżej 2 ha) w latach 2005-2007 obserwowano intensywny proces ich wypadania i ich liczba zmniejszyła się o ok. 12%. Z drugiej strony w gospodarstwach powyżej 5 ha zanotowano proces zwiększania się ich liczby, jak też powierzchni na której gospodarują. Pozytywny jest fakt funkcjonowania stosunkowo nielicznej grupy gospodarstw wyróżniających się znacznym potencjałem ekonomicznym. Gospodarstwa powyżej 30 ha stanowią tylko 2,4%, jednak zagospodarowują one 27,3% użytków rolnych (tab. 5).

W stosunku do pozostałych opisywanych państw Polska ma najbardziej niekorzystną strukturę agrarną. Bardzo duża liczba gospodarstw małych (poniżej 1 ESU), których średnia powierzchnia przekracza niewiele ponad hektar oraz równie imponująca liczba gospodarstw większych o średniej powierzchni powyżej 12 ha nie gwarantują podjęcia wyzwań konkurencyjnych na wspólnym rynku.

Grunty rolne w Polsce są użytkowane głównie przez właścicieli. W gospodarstwach rolnych powyżej 1 ESU w 2007 roku tylko 22,7% ziemi jest dzierżawione, jednakże w podmiotach poniżej 1 ESU dzierżawy stanowią zaledwie 7,3%. Niemniej zauważyć należy, że w gospodarstwach użytkujących powyżej 50 ha dzierżawiono ok. 47,3% ziemi, a na taką sytuację wpływał głównie fakt dzierżawienia ziemi od państwa.

Przekształcenia strukturalne w Czechach

Proces przekształceń własnościowych w Czechach polegał przede wszystkim na przekształceniu dotychczasowych gospodarstw uspołecznionych w różnorodne podmioty prawa handlowego. Zastosowanie takich rozwiązań wpłynęło na to, iż obecnie gospodarstwa rolne (powyżej 1 ESU) należą tu do największych w UE, a średnia ich powierzchnia w 2007 roku przekraczała 134 ha (tab. 6). Gospodarstwa największe (powyżej 100 ha) stanowiąc

Tabela 5. Gospodarstwa rolne (powyżej 1 ESU) w Polsce w latach 2005-2007
Table 5. Agricultural farms (> 1 ESU) in Poland in the years 2005-2007

Wyszczególnienie/Specification		Grupy obszarowe [ha]/Area groups [ha]				
		< 5	5 ≤ 20	20 ≤ 50	≥ 50	ogółem/total
Powierzchnia ogółem [tys.]/Total area of agricultural farms [thous.]	2005	1433,1	6582,0	3062,8	3881,8	14959,8
	2007	1522,5	6833,7	3220,0	4186,2	15762,4
Użytki rolne [tys.]/Agricultural area [thous.]	2005	1148,1	5732,9	2781,9	3469,4	13132,3
	2007	1225,9	5944,9	2924,7	3760,0	13855,6
Liczba gospodarstw [tys.]/Numbers of farms [thous.]	2005	382,1	583,4	96,5	20,7	1082,7
	2007	391,3	612,1	101,1	23,6	1128,1
Użytki rolne na gospodarstwo [ha]/Agricultural area per farm [ha]	2005	3,0	9,8	28,8	167,8	12,1
	2007	3,1	9,7	28,9	159,4	12,3
Własne użytki rolne [%]/Agricultural area own farmed [%]	2005	92,4	90,0	78,1	47,9	76,6
	2007	91,6	90,1	76,9	52,7	77,3

Źródło: patrz tab.3
 Source: see tab.3

Tabela 6. Gospodarstwa rolne (powyżej 1 ESU) w Czechach w latach 2005-2007
Table 6. Agricultural farms (> 1 ESU) in the Czech Republic in the years 2005-2007

Wyszczególnienie/Specification		Grupy obszarowe [ha]/Area groups [ha]			
		< 20	20 ≤ 50	≥ 50	ogółem
Powierzchnia ogółem [tys.]/Total area of agricultural farms [thous.]	2005	135,8	158,8	4762,2	5056,7
	2007	127,8	152,3	4691,0	4971,0
Użytki rolne [tys.]/Agricultural area [thous.]	2005	91,3	136,2	3293,3	3520,7
	2007	89,8	140,6	3259,4	3489,7
Liczba gospodarstw [tys.]/Numbers of farms [thous.]	2005	15,6	4,3	6,4	26,4
	2007	14,9	4,4	6,6	25,9
Użytki rolne na gospodarstwo [ha]/Agricultural area per farm [ha]	2005	5,8	31,6	514,6	133,6
	2007	6,0	31,6	509,3	134,6
Własne użytki rolne [%]/Agricultural area own farmed [%]	2005	73,2	50,8	10,4	13,6
	2007	73,2	52,8	12,9	16,2

Źródło: patrz tab.3
 Source: see tab.3

zaledwie 12% ogółu populacji gospodarstw włądały ok. 90% użytków rolnych. Gospodarstwa o niskim potencjale ekonomicznym (poniżej 1 ESU) stanowiły wprawdzie ok. 70% liczby gospodarstw jednakże użytkowały one zaledwie 2,7% użytków rolnych, a ich średnia powierzchnia wynosiła niewiele ponad 2 ha.

Wskazać należy na istotne zjawisko, które zaistniało od momentu wejścia Czech do UE. Zaobserwowano mianowicie intensywny proces zmniejszania się skali dzierżaw, co prawdopodobnie zostało spowodowane wprowadzeniem systemem dopłat, który zachęcił wielu właścicieli ziemi do podejmowania prowadzenia ryzyka działalności gospodarczej w rolnictwie na swoje barki.

Przekształcenia strukturalne na Słowacji

Przekształcenia własnościowe na Słowacji przebiegały podobnie jak w Czechach, gdyż w trakcie ich realizacji skoncentrowano się głównie na odtworzeniu praw własności, nie dążąc do fizycznego przekazania ziemi. Wskutek tego w nowych realiach własnościowych ziemię zagospodarowały spółdzielnie rolnicze (45% gruntów w 2005 r.) oraz spółki z ograniczoną odpowiedzialnością (31% gruntów w 2005 r.).

Na kształt obecnych struktur własnościowych wpływ wywarły stosowane na Słowacji prawa dziedziczenia przynależne każdemu spadkobiercy. Wskutek tego obecnie do każdej działki ziemi przypisanych jest kilku, a nawet kilkunastu właścicieli, co utrudnia fizyczne odzyskanie gruntów, sprzyjając jednocześnie zjawisku dzierżaw. Wskutek tego w 2007 roku w gospodarstwach powyżej 1 ESU aż 80,9% gruntów było dzierżawionych, a w gospodarstwach największych (powyżej 50 ha) dotyczyło to 93,7% użytków rolnych.

W pierwszych latach integracji miał miejsce intensywny proces zmian struktur agrarnych w kierunku zwiększania potencjału gospodarstw najmniejszych, co było widoczne w zwiększaniu się średniej ich powierzchni oraz zmniejszaniu liczby gospodarstw słabych ekonomicznie (poniżej 1 ESU). Wpływało to jednocześnie na znaczną dynamikę spadku średniej powierzchni gospodarstw silniejszych ekonomicznie (tab. 7).

Przekształcenia strukturalne na Węgrzech

Struktura agrarna na Węgrzech jest znacznie zróżnicowana. Przede wszystkim proces prywatyzacji doprowadził do powstania dużej liczby gospodarstw bardzo małych (poniżej 1 ESU) [Takács-György 2005], których średnia powierzchnia wynosi tylko 0,4 ha.

Na drugim biegunie znajduje się bardzo zróżnicowana grupa gospodarstw silniejszych ekonomicznie (powyżej 1 ESU). Gospodarstwa z grupy do 50 ha funkcjonują głównie w postaci gospodarstw rodzinnych, a udział gruntów dzierżawionych był w nich stosunkowo nieduży. Udział dzierżaw w strukturze użytkowania jest znaczny w gospodarstwach powyżej 50 ha (75,6% w 2007 r.), a w jednostkach powyżej 100 ha w 2007 roku wynosił 80,8% (tab. 8).

W pierwszych latach integracji nastąpił intensywny proces likwidacji gospodarstw najmniejszych i zwiększania potencjału gospodarstw większych. Spadek liczby gospodarstw zanotowano praktycznie we wszystkich grupach. Jedynie zwiększyła się liczebność gospodarstw największych (powyżej 50 ha), w których wzrósł także stan posiadania użytków rolnych. Skutkiem takich działań było zwiększenie średniej powierzchni gospodarstw z 26 ha w 2005 roku do 28,8 ha w 2007 roku.

Wnioski

Z analizy wynika, iż w stosunkowo krótkim okresie, można odtworzyć prywatne prawa własności, jednak nie oznacza to jednocześnie stworzenia efektywnych struktur agrarnych. Założenia, jakie przyjęto w początkowych etapach przekształceń własnościowych, zmierzające do tworzenia silnych prywatnych podmiotów ekonomicznych w rolnictwie nie zostały w pełni wykonane. Przede wszystkim działania reprivatyzacyjne doprowadziły do znacznego rozdrobnienia struktur. Powstały tysiące bardzo małych podmiotów gospodarczych, co było wynikiem utrzymania (czasami po niewielkim powiększeniu) funkcjonującego w okresie gospodarki socjalistycznej systemu działek przyzagrodowych, które były (i często nadal pozostają) głównym źródłem podstawowych produktów spożywczych. Ponadto, w wielu przypadkach odzyskiwane grunty dzielone były na następców, co również powodowało rozdrabnianie struktur.

Do pozytywnych efektów działań reprivatyzacyjnych należy zaliczyć fakt, iż w każdym z tych krajów powstała grupa dużych prywatnych gospodarstw rolnych, spółdzielni rolnych oraz przedsiębiorstw w postaci spółek prawa handlowego. Podmioty te zagospodarowują znaczne obszary gruntów, które są

Tabela 7. Gospodarstwa rolne (powyżej 1 ESU) na Słowacji w latach 2005-2007

Table 7. Agricultural farms (> 1 ESU) in Slovakia in the years 2005-2007

Wyszczególnienie/Specification		Grupy obszarowe [ha]/Area groups [ha]				
		< 5	5 ≤ 20	20 ≤ 50	≥ 50	ogółem/total
Powierzchnia ogółem [tys.]/ Total area of agricultural farms [thous.]	2005	13,9	28,0	36,0	2937,1	3015,0
	2007	54,7		55,9	2885,2	2995,7
Użytki rolne [tys.]/Agricultural area [thous.]	2005	11,8	26,7	33,7	1768,2	1840,4
	2007	51,8		40,3	1797,2	1889,3
Liczba gospodarstw [tys.]/ Numbers of farms [thous.]	2005	6,4	2,8	1,1	2,6	12,9
	2007	11,7		1,3	2,8	15,8
Użytki rolne na gospodarstwo [ha]/Agricultural area per farm [ha]	2005	1,8	9,6	32,0	680,6	143,0
	2007	4,4		31,6	641,9	119,2
Własne użytki rolne [%]/Agricultural area own farmed [%]	2005	89,8	71,0	46,6	5,3	7,6
	2007	78,0		45,3	6,3	9,1

Źródło: patrz tab.3

Source: see tab.3

Tabela 8. Gospodarstwa rolne (powyżej 1 ESU) na Węgrzech w latach 2005-2007

Table 8. Agricultural farms (> 1 ESU) in Hungary in the years 2005-2007

Wyszczególnienie/Specification		Grupy obszarowe [ha]/Area groups [ha]				
		< 5	5 ≤ 20	20 ≤ 50	≥ 50	ogółem/total
Powierzchnia ogółem [tys.]/ Total area of agricultural farms [thous.]	2005	205,8	493,1	461,3	4318,2	5478,4
	2007	602,7		416,4	4432,8	5452,1
Użytki rolne [tys.]/Agricultural area [thous.]	2005	160,3	443,7	415,9	3025,4	4045,3
	2007	523,6		378,3	3152,3	4054,2
Liczba gospodarstw [tys.]/ Numbers of farms [thous.]	2005	83,8	46,1	13,8	11,6	155,4
	2007	116,4		12,3	12,2	140,8
Użytki rolne na gospodarstwo [ha]/Agricultural area per farm [ha]	2005	1,9	9,6	30,1	260,1	26,0
	2007	4,5		30,8	240,1	28,8
Własne użytki rolne [%]/ Agricultural area own farmed [%]	2005	92,8	85,0	74,3	23,6	38,3
	2007	86,8		71,6	24,4	36,8

Źródło: patrz tab.3

Source: see tab.3

zazwyczaj dzierżawione od właścicieli. Najczęściej wynika to z faktu, iż nie mają oni podstawowych maszyn niezbędnych do prowadzenia produkcji lub zamieszkują daleko od odzyskanych gruntów. Istotną przyczyną niemożności przeprowadzenia efektywnych działań odtwarzających rolnictwo rodzinne, był brak ośrodków gospodarczych, które zostały zniszczone w ramach działań kolektywizacyjnych.

Zaznaczyć należy, iż w pierwszych latach funkcjonowania w strukturach UE miała miejsce intensyfikacja procesów koncentracyjnych. Praktycznie we wszystkich obserwowanych grupach nastąpiło zwiększenie średniej powierzchni gospodarstw i sądzić należy, iż proces ten będzie postępował.

Literatura

- Benoist G., Marquer P.** 2006: Statistics in focus. Agriculture and fisheries. *Eurostat*, 7, 10, 12, 14, 16, 21, 22. [www.epp.eurostat.ec.europa.eu], 7.02.2010.
- Bergua M., Mackova M., Marquer P.** 2008: Statistics in focus. Agriculture and fisheries. *Eurostat* 50, 56 [www.epp.eurostat.ec.europa.eu], 7.02.2010.
- Lukaszewicz A.** 2001: Dylematy ekonomiczne przełomu stuleci. Wyd. Key Text, Warszawa.
- Martins C.** 2008: Statistics in focus. Agriculture and fisheries. *Eurostat*, 7, 37, 83, 86, 109. [www.epp.eurostat.ec.europa.eu], 7.02.2010.
- North D.C.** 1978: Governments, Voluntary Organizations, and Economic Life: The Preindustrial Development of Western Europe. [In:] *The Codetermination Movement in the West: Labor Participation in the Management of Business Firms*. (red. S. Pejovich). Lexington, MA, Lexington Books, Chapter 6.
- Sadowski A.** 2006: Land market in postsocialist countries. Collection of Papers of International Scientific Conference. *Agrarian Prospects XV. Foreign trade and globalisation processes*. Czech University of Agriculture Prague, Praha, Vol. I.
- Takács-György K.** 2005: Main characteristics of Hungarian agriculture – what strategies to choose? *Annals of The Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, vol. VII, no. 6.

Summary

Land property, in European postsocialist countries, was rebuilt in the beginning of the 90's of XX c. Now the agriculture in this region had different characteristics. The examination of the data of land use and property structure, suggests that there are different elements of ownership structures. The property structure and land use structure are characterized by dichotomy of the large and small-size farms. Small farms are utilized mainly by owners but in the large farms the role of land rent is very strong. Leasing became the basic mechanism of bringing into cultivation arable lands in postsocialist countries. We must state that large number of agricultural land owners are interested in land lease withdrawing completely from farming. The arable structures wait farther process of changes and the greatest dynamics should be expected on the land market.

Adres do korespondencji:

dr hab. Adam Sadowski
Uniwersytet w Białymstoku
Wydział Ekonomii i Zarządzania
ul. Warszawska 63
15-062 Białystok
tel. (85) 745 77 06
e-mail: adamsad@poczta.onet.pl